

Жигитбекова Б.Д.¹ Серикбай М.²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК ИДЕНТИФИКАЦИЯНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік сәйкестенудің теориялық мәселелері қарастырылған. Қазіргі ғылымда «сәйкестілік» ұғымы қазіргі шындықты түсінудің орталық ұғымдарының біріне айналды. Сәйкестену психологияда, әлеуметтануда, философияда, этнологияда және саясаттануда кеңінен қолданылады. Зерттеушілердің пікірінше, сәйкестілік ғылыми ұғым, мәдени түсінік және саяси практиканың идеологиясы болып табылады.

Бұл тұжырымдаманың таралуының айтарлықтай жетістігі мен шапшаңдығын кең мағынада түсіндіруге болады. Қазіргі кезде ғылымда тұлғаны сәйкестендірудің қалыптасу және даму динамикасы туралы ғалымдардың әр түрлі көзқарастары бар, өйткені оның басқа адамды тану және түсіну механизмдерінің бірі ретінде әрекет етуі даусыз. Сәйкестендіру процесінің және оның коммуникация процесіндегі рөлінің көптеген эксперименттік зерттеулері бар.

Кілттік сөздер: әлеуметтік сәйкестену, теориялық мәселе, әлеуметтік топ, тұлға аралық қатынас.

Б.Д. Жигитбекова¹ Серикбай М.²

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические проблемы социальной идентификации. В современной науке понятие «идентичность» стало одним из центральных для осмысления текущих реалий. В различных контекстах оно широко используется и в психологии, и в социологии, и в философии, и в этнологии, и в политологии. По оценкам специалистов, идентичность является одновременно и научным понятием, и культурным клише, и идеологией политической практики. Значительный успех и чрезвычайную быстроту распространения данного понятия можно объяснить широко трактуемым значением. На данный момент наука располагает разными точками зрения ученых на динамику формирования и развития идентификации личности, так как бесспорно, что выступает в качестве одного из механизмов познания и понимания другого человека. Существует много экспериментальных исследований процесса идентификации и выяснения его роли в процессе общения.

Ключевые слова: социальная идентичность, теоретическая проблема, социальная группа, межличностное общение.

B.D. Zhigitbekova¹ Serikbay M.¹

¹Abay Kazakh National Pedagogical University

THEORETICAL PROBLEMS OF SOCIAL IDENTIFICATION

Abstract

The article deals with the theoretical problems of social identification. In modern science, the concept of "identity" has become one of the central concepts for understanding current realities. In various contexts, it is widely used in psychology, sociology, philosophy, ethnology, and political science. According to experts, identity is both a scientific concept, a cultural cliché, and an ideology of political practice. The significant success and extreme rapidity of the spread of this concept can be explained by a broadly interpreted meaning. At the moment, science has different points of view of scientists on the dynamics of the formation and development of personality identification, since it is indisputable that it acts as one of the mechanisms of cognition and understanding of another person. There are many experimental studies of the identification process and its role in the communication process.

Keywords: social identity, theoretical problem, social group, intergenerational communication.

Сәйкестендіру мен реформаның психологиялық механизмінің орны мен рөлі адамның жеке тұлғалық, қызмет субъектісі ретінде өмір бойы қадағалануы керек, өйткені оңтайлы жетістік физикалық және психикалық дамуға байланысты, өзін-өзі азамат ретінде іске асыру, маман, ата-ана, жар ретінде көрсету.

Тұлғаның даму жоспарында сәйкестендіру механизмі В. С. Мухинаның тұжырымдамасында неғұрлым зерттелген [1]. Ол тұлға дамуының онтогенез деңгейі ретінде қарастырып, өзін-өзі тану құрылымын қалыптастырады. Бұл құрылымда бес сілтеме бар, сәйкестендіруді қоса:

1) Жеке аты мен денесі; 2) Әлеуметтік үлгілері (бұл тануға қойылған талапты дамытады); 3) жыныстық; 4) “Мен” бейнесі тұлғаның барлық үш кезеңінде (осы шақ, келер шақ, өткен шақ психологиялық уақыт ретінде); 5) әлеуметтік құндылықтар(әлеуметтік кеңістіктегі болмысты қамтамасыз ете отырып және тұлғаға өз құқықтары мен міндеттерін түсіну).

Дамыған тұлға өзінің дүниетанымына бағдарланады, өзінің өмірлік ұстанымын болжайды, мінсіз бейнесін жасайды, бұл бейнеге сәйкес келуге тырысады. Сәйкестендіру- жеке тұлғаның өзін басқа адаммен теңестіруге, өзіне басқалардың ерекшеліктерін, бейімділігін және сезімдерін" қабылдау " қабілеті. Бұл қабілет өзін-өзі сәйкестендіруді, тұлғааралық және топаралық сәйкестендіруді қамтамасыз етеді.

В. С. Мухинаның ұстанымымен В.В. Столяров келіседі. Ол тұрақты және тұрақсыз жағдайдағы тұлғаның әлеуметтік және сәйкестендіруін, сәйкестендіруге қабілетті тек қана жинақталған тәжірибесі бар, салыстыра алатын, өткен және болашаққа өзін жобалай алатын «Мен және Мен емес, Мен және орта, Мен бардағы , Мен болуы тиіс Мен» қарастырды[1].

Сәйкестендіру эмоциялық реттеуіш рөлін орындайды Н. Авдеева " ... ерекше эмоционалды байланыс субъект пен көрсетілетін объект арасында, оның мазмұны субъектінің өзінің тікелей бастан кешуінің объектіге ұқсастығы...» деп түсіндіреді [3]. Сонымен қатар, В.В.Собкиннің айтуынша, сәйкестендіру жанашырлықпен байланысты болуы мүмкін ("жылу ену)", сонымен қатар рөлді қабылдау (өзгелердің " суық көрініс" ұстанымы), бірақ сәйкестендірудің мақсаттары мен себептері оның әріптестерімен түсіндірілетін ,сыртынан салыстырмалы жүйедегі мотиві мен мақсаты [2].

Құрдастарымен сәйкестендіруді зерттей отырып , сәйкестендірудің мінездемесі ретінде жастар топтарындағы тұлғааралық қарым-қатынаста Р.Л.Кричевский және Э.М. Дубовская эмоционалды артықшылық фактор қабілеті көшбасшылар мен топ мүшелерін сәйкестендірудің күшейткенің атап көрсетті. Зерттеулердің қорытындыларының бірі сәйкестендіру феноменінің бірінші реттік сипатқа ие екендігін көрсетті. Оларды үш деңгейге бөлді:

1. Ішінара, тек бір субъектінің бір нәрсе үшін (сыныптастар, топ жетекшісі) басқа бір нәрсені ұстануға ұмтылуымен сипатталады;
2. Ішінара, мінез-құлық жүзеге асырылған , яғни басқаларды тереңірек игерумен байланысты;
3. Толық сәйкестендіру, яғни, басқа біреу мінез-құлық реттегіш, эталон ретінде әрекет етеді [3]

Әлеуметтік идентификация тұлғаның мағыналық саласын қалыптастыру тұрғысынан қарастырылуы мүмкін Е.З.Басина келесі сипаттамаларды ерекшелейді: тұрақтылықты салыстыру өлшемі (тұрақты немесе шұғыл мінез) , ұзақтық өлшемі (ұзаққа немесе ахуалдық) және тұтастық өлшемі (тұтас тұлғаны немесе жеке қасиеттерін тану). Е.З. Басина сәйкестендіру жағдайын эксперименталды моделдеуде: 1)егер жағдай жеке тұлға үшін бейтарап болса, онда сәйкестендіру оны жеке мағынасымен қанықтырады; 2) сәйкестендіру сыналушылардың көмекке ашық эмоциялық ынтасын тудырды; 3) сәйкестендірудің қиындықтары иеліктен айыру сезімін туындатқан және көмектің көріністері болмағанын көрсетті [4].

Әлеуметтік идентификацияны Ф. Р. Малюкова зерттеді. Ол өзіндік сананың шынайылығы өзінің жеке басының ерекшеліктерін бағалау қабілеті ретінде қалыптасқан сәйкестендірулердің саны мен сан алуандығына байланысты екені анықталды. Бұл ретте ең шынайы қатысушы көпшілікпен, интеллектпен, эмоциялық тұрақтылықпен, мінез-құлық нормативімен, сенімділікпен сипатталады.

Тұлғааралық қабылдау ерекшеліктерін зерттей отырып, М. С. Андрианов топтық идентификацияның жыныспен, ұлтпен, сырт келбетпен байланысты екенін көрсетті. Олар этникалық автостероидтердің, топтық фаворитизмнің, физиогномдық қысқартудың әсерін дәлелдеді [5].

Ішкі нормативтік реттеуші ретінде әлеуметтік сәйкестендіруді түсінетін В. А. Братчиков, Ресейдің ПМ жоғары оқу орындарының курсанттарын зерттейді. Осы саланың типтік өкілімен ұқсастықты ала отырып, олар "өзін өзі болудан" қалады және қоғам мен кәсіппен қатаң ұсынылған жеке тұлғаның түрін меңгереді. Осы салада қабылданған стереотиптер мен мінез-құлық нормалары, біреулер үшін жылдамырақ, біреулер үшін баяу олардың мінез-құлқының ішкі реттеушісі бола бастайды [6].

Санаттандыру функциясын жүзеге асыратын сәйкестендіру туралы, жоғарыда айтылған адам психикасының бейімдік қызметі, сыртқы әлемнің әртүрлі ынталандыруларын жеке санаттардың неғұрлым реттелген жиынтығына белгілі бір құрылымы. Г. Тэшфел адамның өзінің ұқсастығын тануының үш қадамын сипаттайды: әлеуметтік категориялау - жеке тұлғаларды топтастыру терминдерінде әлеуметтік орта индивид үшін мағынасы бар; әлеуметтік сәйкестендіру- индивид өзін қандай да бір санатқа орналастыратын процесс; әлеуметтік сәйкестік - адамның толық әлеуметтік сәйкестендірудің кейбір нәтижесін алу. Бұл пікірде Г. Тэшфел "сәйкестендіруге" нақты түсінік береді, сәйкестендірудегі "бірегейлік" процесі бұл процестің өнімі.

Осы жерде, сәйкестендіру және сәйкестік ұғымдарының арақатынасына тоқтау керек деп санаймыз, бұны көптеген зерттеушілер сәйкестендіру процесінің нәтижесі (әсері) деп атайды.

Сәйкестендіру әлеуметтік нәтиже ретінде және қарым-қатынас формасы ретінде, әлеуметтік анықталған құбылыс ретінде әрекет етуі мүмкін. Дегенмен, сәйкестендіру кез келген адамның өміріндегі өзгерістерінде болады. Сәйкестендіру процесіне мінез-құлық ережелерін, нормаларды, мінез-құлық үлгілерін бере отырып, адам даралыққа ие болады. Тұжырымдамалық даралық психологиялық жүйелер құрылымында немесе әлеуметтік ұстанымдарда қызмет етуге қатысты қарастырады. Бірінші жағдайда - сәйкестік келісім ретінде өзінің бірегейлік сезімі әрекет етеді, екінші жағдайда - түрлі әлеуметтік санаттарға қарым-қатынасты анықтайтын символдық өзін-өзі көрсету құралдарының жиынтығы (ауқымы) ретінде көрінеді [7].

Бірнеше авторлар - әлсіздік ұғымдары арқылы ұқсастықты сипаттайды, ашық-жабық (Н.В. Антонова), Мысалы, түрлері бойынша, мысалы, әлеуметтік - жеке - өмірбаяндық (В. В. Нуркова), жаһандық - парциалды

(А. А. Бодалев), нысандары бойынша, мысалы, этникалық, жыныстық, кәсіби.

Алайда, Т.Г. Стефаненконың пікірінше, сәйкестік жаһандық сипаттама болып табылады [7], біздің зерттеуде сәйкестендіруге назар аудардық, сонымен қатар сәйкестендірудің іс жүргізушілік және мазмұнының түсіну маңызды. Процесуалдық тарап жеке процедураны мазмұнымен толтыратын сыртқы үлгілерге, стандарттарға бағдарлау жағдайлары ретінде жеке, нақты сәйкестендіруді қалыптастырады.

Г. Тэшфел әлеуметтік сәйкестендіру себебін адамның өзін-өзі жоғары бағалау қажеттілігінен көреді. Ол ең төменгі топтық парадигманы ұсынды - жеке тұлға топ мүшелерімен сәйкестендіруі үшін, ол өзін топ мүшесі ретінде сезіну жеткілікті.

Г. Тэшфельдің (J. Turner) ізбасары топты бағалаудағы үйлестіру дәрежесіне және оған мүшелік етуге назар аударады: «... жеке тұлға өзін белгілі бір континуум шегінде бір-біріне "жақын", немесе басқа полюске санаттайды. Бұл әр кезде нақты қандай топқа байланыста сәйкестендіру жағдайы пайда болғаны» жіктеледі. [9].

Қазіргі кездегі жаппай Ресей санасында таралған қызықты санаттау (категоризация) С. Г. Климовамен зерттелген. Мысалы, ерлер көбінесе табыс, билік белгілерін, ал әйелдер-кәсіби тиесілігін, адамгершілік негіздерін иемденеді [9].

Әлеуметтік идентификацияның ерекшеліктері тұлғаның өмірлік циклінің кезеңдері Т. З. Козлова зерттеген, онда ресейлік жастар өздерін күнделікті қарым - қатынас топтарымен және отбасымен, 40 жастағы адамдар – жұмыс орынында, 60 жылдан кейін - өзіндік сеніммен және олардың ұрпақтарының ең жақсы адамдарымен байланысты екендігін анықтайды. Қазіргі заманғы ресейлік қоғамда әлеуметтік топты сәйкестендірудің контурын баяндайтын Э.Н. Данилова айтуынша, қиындықтарға тап болатын адамдардың көп пайызы бар. Әлеуметтік-сәйкестендіру тетіктерінде өзін-өзі танытуға деген қажеттілік көріністерінен "сәттілік" ұстанымдары басым [8].

Сәйкестендіру топтың бірігуімен байланысты, бұл туралы З. Фрейдта жазған: "егер алғашқы қауымда әкесі мен орданың көсемі, оның мүшелері мен ұлдары арасында параллельдік жүргізілсе, топтағы қарым-қатынас неғұрлым айқын болады...". Бұл амбиваленттілік іс-қимыл өзара топаралық іс-қимылға ауысады: әкесіне деген махаббат топ көшбасшысымен, сондай-ақ ұқсас сәйкестендіруі бар топ мүшелерімен сәйкестендіріледі. Дұшпандық пен агрессия аутгруппаларға ауыстырылады. Бір - бірімен байланысты, бір-біріне тәуелді жеке тұлғаның

психикалық дамуының детерминанттары әкесіне махаббат пен жек көру болады, ал әлеуметтік өзара әрекеттестіктің детерминанттары-топтық тұтастық пен идентификация, аутгруппалық дұшпандық [8].

Алайда, сәйкестендіру векторының бағыттылығы әр түрлі болуы мүмкін. Антропогенез процесінде сәйкестендіру қоғамдағы индивидтің жұмыс істеуі міндетті және қажетті болды. Бастапқыда бұл рулық ұжымдағы ең қарапайым деңгейде болды. "Баға" өзін индивидпен объективті қарым-қатынасты ұжымдағы әлеуметтік қызметтің басты субъектісі ретінде қарастырды. Ұжыммен толық сәйкестендіру оның өмірін және жеке тұлғаның да, ұжымның да өмір сүру мүмкіндігін қамтамасыз етті .

Бұл біріншіден жеке сонымен қатар әлеуметтік сәйкестенген адамның қатаң жағдайы Мен қоғамын (социум), оны туындатамын немесе ол туындатады.

Әлеуметтік әлемнің құрылымдық мазмұнды және функционалдық феномендерінің әртүрлілігі мен күрделенуінің өсуімен сәйкестендіріліп, қарама-қайшылықтардың пайда болу ықтималдығын төмендетеді және адамның антиномияны жеңу тәсілі ретінде әрекет етеді, «біздің бөтен» архетип жұбына және басқа біреудің архетиптік бейнесіне негізделген [8].

Табылған айырмашылық қоршаған ортаны қабылдауды қиындатады, қамтамасыз етуді қажет етеді, өзара қарым-қатынас жасауды қажет етеді, яғни ауыртпалықтың белгілерін көтереді. Табылған ұқсастықта психикалық жеңілдету белгілері бар, өйткені адам инстинкті әлемнің қарапайым бейнесіне ұмтылады.

Сәйкестендіру - бұл кездейсоқ емес және адам үшін әдеттегі құбылысы, тиімді, себебі ол көп нәрсе береді. Индивид кем дегенде ойша өзін сәйкестендіретін нысаны немес топтың қасиеттері мен артықшылықтарын қабылдайды, ол (ол күш, байлық, іскерлік және саяси мүмкіндіктер) өмір сүретін бірліктерді білдіреді. Демек, сәйкестендіру арқылы индивид өмір сүрудің неғұрлым тиімді және сенімді жүзеге асырылуына өзінің қажеттілігін қанағаттандыруға ұмтылады және бұл процесс оған қуаныш пен сенімділік әкеледі.

Алайда, К. Г. Юнг атап өткендей, " сәйкестендіруге жеке жол әлі жүргізілген жоқ. Бірақ жеке оңтайлы мүмкіндік ашылғанда, сәйкестендіру өзінің патологиялық сипатын анықтайды, бұл дамуды кідіртеді, бұған дейін ол көтерілу мен өсуге бейсаналы ықпал етеді" [9]. Юнг ұжымдық сәйкестендіру процесін қарастыра отырып, оны "Эго инфляция" -«ұжымдық психикадағы адамның сіңісуі, онда ізсіз жоғалуына ынталандырады ».

Оның ұсынуында әлеуметтік идентификация жеке адамға зиян келтіреді. Сонымен қатар, жылдам, күтпеген және радикалды әлеуметтік өзгерістер жағдайында қайшылықсыз құндылықтар жүйесі пайда болуы мүмкін, содан кейін сәйкестендіру процестері адамдар арасындағы «жүйелі жауап» рөлін ойнайды және «әлеуметтік өзара іс-қимыл үлгісін мәжбүрлеп өзгертуде» көрінеді [9].

Жаңа әлеуметтік қауымдастықтардың пайда болуы адамдардың алдына өзара іс-қимыл ережелерін анықтау міндетін қояды. Адамның идентификациясы мен референциясының қолданыстағы жүйелері оны белгілі рөлдік позицияларға, сондай-ақ өзіндік көзқараспен, өзінің өмірбаянын және өз болашағының "рефлексивті жобасы" байланыстырады.

Бұл ретте, мысалы, "маған" сәйкессіздік күшейе түседі алдыңғы әлеуметтену нәтижесінде пайда болды және басқа «мені», ол өмірдің жаңа жағдайларына бейімделуге мәжбүр. Қайшылықтар жинақталып, қақтығыстар пайда болады. Субъектінің ішкі келісім дәрежесі, диссонансты немесе жайлылықты бастан кешіру не осы құрылымды растайды, не оны күмәнді етеді және қайта анықтау үшін қайтадан ұсынады. Өзінің зерттеуінде В. В. Столярованың айтуынша, қазіргі заманғы Ресейдің адамы бір мезгілде өткенге және болашаққа бағытталған, өзіндік өмірбаян және өз болашағының "рефлексивті жобасы" .

Әсіресе, мұндай өзгерістер белгілі бір әлеуметтік қабаттарды бастан кешеді [9]. Оларға ең алдымен қарт адамдар мен жастар жатады. Егде адамдар идеалдардың күйреуін, әдеттегі өмірлік бағдарлардың жоғалуын ауыр бастан өткереді, сондықтан қарама-қайшылықтарды сәйкестендіру процесі: алдыңғы режимнің теріс жақтарын теріс бағалау және сонымен бірге өткен өмірдің "жолға қойылған" тартымдылығын теріс бағалау.

Жастар үшін проблеманың басты бағыты - әлеуметтік топты таңдауда өздерін сәйкестендіруге дайын екендігін анықтайды. Аға ұрпақтың құндылықтары құнсызданды, бұрынғы ұрпақтардың тәжірибесін қайталау перспективасы тартымды емес, стереотиптер біздің көз алдымызда өзгеріп отырады. Осының бәрі әлеуметтік сәйкестендіру процесін және әлеуметтік бірегейлікті қалыптастыруды қиындатады.

Бүгінгі күні байқалып отырған жас ұрпақтың даралықтығының күшеюі, нақтырақ жарқын дараланған белсенді көрініс, өзіңіздің бірегейлігіңізді жасау және растау, «Мен» олардың дамуына қайшы келмейтін әлеуметтік бағдарланған тақырыптар. Бүгінгі күні көптеген адамдар үшін олардың іс-әрекеттерімен нақты топтың қажеттілігін мойындау маңызды емес, Д. И. Фельдштейн айтқандай, жалпы әлеуметтік қажеттілік ұғымын қаншалықты түсіну маңызды болып табылады.

Қазіргі балалар әлеуметтік маңызды істерді жеке орындауды таңдайды, бұл ретте әрдайым топпен өзін-өзін сәйкестендіре бермейді, бірақ өз бетінше шешім қабылдайды.

Кез келген адамзат қоғамның басты мақсаты - бұл ол өзін шығармашылығын білдіре алатын, өзін-өзі таныта алатын, өзін-өзі ақтай алатын, сонымен қатар өзімшіл емес, әлеуметтік маңызы бар істер арқылы дамитын адамның мүмкіндіктерін ашу.

Сондықтан қазіргі жастардың әлеуметтік сәйкестендірудің психологиялық ерекшеліктерін зерттеуді тереңдету және оның қоғамда жұмыс істеуі, әсіресе жоғары кәсіптік білім беру саласында айрықша маңызды міндет болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Zhigitbekova B.D., *Psixologiyadaғы әleumettik sәjkestendiru мәselesi // Abaj atyndazy ҚazҰPU-нің habarshysy. «Psixologiya» seriyasy, №3(60), 2019. – S.175-178.*
2. Zhigitbekova B.D. *Оқыту үrdisinde psixologiyalyқ treningti қoldanu // Abaj atyndazy ҚazҰPU-нің habarshysy. «Psixologiya» seriyasy, 2017. – S.36-39.*
3. Zhigitbekova B.D., Kanaeva S.T. – *Топтық psixologiyalyқ treningtegi psihogimnastikanyң орны zhәне rөli // Abaj atyndazy ҚazҰPU-нің habarshysy. «Psixologiya» seriyasy, №4(53), 2017. – S.61-66.*
4. Arinushkina, N.S. *Ob opredelenii i tipah identichnosti / N.S. Arinushkina // Mir psixologii - 2004, №2- S. 48 - 53,*
5. Stefanenko, T.G. *Izuchenie identifikacionnyh processov v psixologii i smezhnyh naukah / T.G. Stefanenko // Transformaciya identifikacionnyh struktur v sovremennoj Rossii / Sb.statej / Pod red. T.G. Stefanenko. – M.: MONF, 2001. – 217 s.*
6. Andreeva, G.M. *Psixologiya social'nogo poznaniya; Uchebnoe posobie dlya psixologicheskikh i pedagogicheskikh special'nostej vuzov / G.L. Andreeva - M.: Aspekt-Press, 2000 -287 s, - S. 184.*
7. Frejd, Z. *Massovaya psixologiya i analiz chelovecheskogo «YA» / Z.Frejd // Frejd Z. Izbrannoe. Kn.1. Tbilisi, «Merani», 1991.-397 s.*
8. Kolesov, D.V. *Anatomii prirody cheloveka i psixologiya razlichiya (k probleme identifikacii i identichnosti / D.V. Kolesov // Mir psixologii. — 2004, №3. -S.9- 19.*
9. Andreeva G.M. *Obraz mira v strukture social'nogo poznaniya // G. M. Andreeva // Mir psixologii - 2003, № 4 - S. 32-37.*